

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

В статті досліджуються економічні аспекти соціального капіталу як фактору примноження суспільного багатства, його вплив на економічну результативність сталого поступального розвитку.

Ключові слова. Соціальний капітал, суспільна довіра, деканіталізація соціального капіталу, соціальна згуртованість, соціальний капітал як фактор економічного зростання, ресурсний потенціал соціального капіталу.

Постановка проблеми. В останні часи на Заході інтерес до соціального капіталу, його виміру і методам його нагромадження різко зростає. Особливого підвищення попиту у дослідників до соціального капіталу відбулось тоді, коли стало зрозуміло, що реалізація ефективної політики економічного зростання і створення реальної економіки знань вимагає високого ступеню знань людей і розвитку спільнот, зокрема політичних партій, готовності співробітничати заради досягнення загальної цілі.

Надзвичайно важливого значення на тлі далеко невирішених демократичних проблем набуває оптимізація структуризованої зрілості соціального капіталу, визначення його ролі в трансформаційній економіці посткомуністичного простору, зокрема, України.

В цьому аспекті викликає підвищений інтерес до з'ясування питання про соціальний капітал як потенціальний ресурс економічного зростання та пошук його джерел; виокремлення тих типів ресурсів, які люди отримують завдяки своїм соціальним зв'язкам; дослідження впливу соціального капіталу на зростання людського капіталу та визначення ролі перерозподільних функцій

соціального капіталу в системі ринкового середовища

Аналіз останніх публікацій. Останнім часом, вченими досить активно досліджуються різні аспекти соціального капіталу. Його вплив на економічний поступ, умови життя, освіти і науку, навколишнє середовище, приплив інвестицій, розвиток інформаційних технологій, урбанізацію, взаємозв'язок з рівнем злочинності та насильства в суспільстві, дослідження довіри населення до владних структур – такі теми в центрі уваги аналітиків, що співпрацюють зі Світовим банком, Європейським банком реконструкції і розвитку, Міжнародним валютним фондом.

Наукові дослідження соціального капіталу мають міждисциплінарний характер. Вони здійснюються в межах економічної теорії, соціології, соціальної психології і політології, уможливаючи розробку низки нових напрямків в економіко-соціологічному аналізі явищ і процесів розвитку різних сфер суспільної життєдіяльності.

В статті [1] проведений аналіз сучасних поглядів на соціальний капітал та підходів до систематизації теорії соціального капіталу, досліджено їхнє співвідношення й перспективи використання в подальшій розробці концепції соціального капіталу.

Мета статті. З'ясувати місце та роль соціального капіталу як важливого потенційного ресурсу сталого економічного зростання та продуктивного фактору соціально-економічних та демократичних трансформацій в суспільстві, дослідити вплив соціального капіталу на зростання людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Виступаючи з лекцією в Києві в 2006 році американський вчений Френсіс Фукуяма наголосив на особливому значенні соціального капіталу і його продукту – суспільної довіри – для посткомуністичних держав, в тому числі України [2].

В цьому аспекті досить справедливо зазначає академік В. Кремень акцентуючи увагу на тому, що «в діалектиці історичного поступу суспільна довіра, в тому числі й довіра до влади як прояв дієвості соціального капіталу, є одночасно і причиною, і наслідком, і запорукою успіху нормального функціонування як економіки, так і соціальних аспектів життя. Альтернативою встановлення в країні законності й порядку, обстановки суспільної довіри може бути лише анархічна і безплідна «війна всіх проти всіх», яка виснажує життєвий потенціал, поглиблює розкол між регіонами, провокує стихію формальних

претензій одних груп політиків до інших, що доводить до «сутяжницького абсурду» й правового хаосу. А це веде, врешті-решт, до суспільного паралічу» [3].

Тенденція поширення недовіри до інститутів держави та політичного режиму (парламент, президент, поліція, державна адміністрація, суди, система соціального забезпечення), а також до інститутів, що сприяють функціонуванню політичної організації суспільства (профспілки, приватний бізнес, церква), характерна також і для західних країн [4]. Одночасно з цим відмічається декапіталізація соціального капіталу, яка пов'язана зі зниженням громадянської активності, послабленням обов'язків усередині сім'ї, поширенням недовіри між членами суспільства, мобільністю населення, зменшенням шлюбів та збільшенням розлучень, трансформацією дозвілля [5]. У цьому контексті не можна не відзначити і вплив глобалізації на зменшення соціального капіталу, який обумовлений лібералізацією економік, зміцненням фінансової олігархії, що часто створює проблеми для іншого бізнесу (ліквідація виробничих потужностей, скорочення робочих місць, упровадження моралі, орієнтованої на жорстку конкуренцію, поглиблення почуття непевності тощо).

Існують різні теоретичні трактування (П. Бурдьє, Дж. Колеман, І. Середжелдін, П. Дасгапт, Е. Сміт, П. Пакстон та ін.) і підходи (в межах соціології, економіки, менеджменту, теорії ігор, психології та антропології), що пояснюють природу соціального капіталу.

Аналіз взаємозв'язку довіри та соціального капіталу представлений у фундаментальній роботі Р. Патнема, Р. Леонарді та Р. Нанетті [6]. Італійські соціологи спочатку описують ті негативні явища, передусім в економічній сфері, що відбуваються через недовіру і нездатність співпрацювати заради загального блага. Необхідність дотримання угод у суспільстві, де панує цілковита недовіра, вимагає залучення третьої сторони (мафії), що спричинює більші витрати порівняно з добровільним співробітництвом, механізмом якого виступає соціальний капітал. Завдяки останньому забезпечується ефективність розвитку суспільства, полегшується координуваність дій, стимулюється розвиток спонтанної кооперації [6, с. 204]. Отже, соціальний капітал – це своєрідний ресурс, який дозволяє людині завдяки долученню до соціальних зв'язків одержувати певні переваги та нові можливості для реалізації своїх шансів. Подібно до економічного капіталу соціальний капітал можна обмінювати на інші ресурси (наприклад владу, престиж, фінанси), з вигодою використовувати в

різних ситуаціях і примножувати за рахунок участі в соціальних мережах. В основі соціального капіталу лежить концепт довіри – феномен, що сприяє впорядкуванню соціального життя, легітимізації соціальних відносин.

Відомий вже згадуваний філософ Ф. Фукуяма виводить соціальний капітал з культури співпраці [2]. Для нього високий рівень соціального капіталу – це неофіційна норма, що сприяє взаємодії між індивідуумами і є необхідною умовою ринку та ліберальної демократії. Філософ бачить економічну функцію соціального капіталу у зменшенні трансакційних витрат, пов'язаних із формальними механізмами координування, наприклад контрактами і бюрократичними процедурами. Ф. Фукуяма підкреслює, що координація, заснована на неофіційних нормах, залишається важливою складовою сучасних економік, і понад те, її роль стає більш значущою, оскільки ускладнюється природа економічної діяльності та технологій. Через доволі високу вартість багатьох послуг контроль за їх наданням доцільніше здійснювати шляхом застосування професійних стандартів, а не формальних механізмів. До того ж формальний обмін інтелектуальними технологіями в межах діяльності економічних суб'єктів призводить до високих витрат. Фактором їх зменшення дедалі частіше виступає підвищення ролі довіри в неформальних відносинах.

Порівняльні емпіричні дослідження у країнах з перехідною економікою засвідчили, що високий рівень довіри до влади та реальна участь населення у громадських організаціях сприяє у довготривалій перспективі економічному зростанню завдяки полегшенню передачі інформації, зниженню затрат на примус і контроль [7].

Отже, у соціальному капіталі знаходять свій вираз норми та цінності соціальних груп, які дають змогу їхнім учасникам діяти ефективніше, переслідуючи власні цілі. Такі групи можуть бути формальними (фірма, профспілка) і неформальними (родичі, друзі, сусіди), тож і соціальний капітал відповідно поділяється на формальний та неформальний.

Варто підкреслити, що соціальний капітал здатен відігравати для соціуму як позитивну, так і негативну роль. Члени корпоративних, закритих груп одержують певні переваги, однак активність таких об'єднань справляє вкрай руйнівну дію на суспільне життя в цілому. Прикладами негативної кооперації між людьми можна назвати злочинні угруповання, екстремістські та терористичні організації. Конкретним втіленням негативного соціального капіталу є клієнтарні відносини [8], а також поширення корупційних зв'язків, що

стають неписаною практикою вирішення питань на тлі недовіри до органів державної влади.

Роберт Патнем запропонував математичну формулу виміру соціального капіталу: індекс довіри до суспільства та індекс участі в громадянських мережах, на основі дослідження яких виявив тенденцію до скорочення національного об'єму соціального капіталу в США [5].

В Україні з перших років незалежності досить виразно проявилась тенденція обвалу так званого національного об'єму соціального капіталу, адже без підтримки державної ідеології соціальний капітал зник. З другого боку, саме соціальний капітал, який відтворюється на самостійній основі, без участі контролюючих і направляючих органів, виявляє свою життєздатність.

За даними соціологічних обстежень за останні вісім років понад 80 % респондентів відповіли, що вони не відносять себе до жодної громадської організації. Це найнижчий показник не тільки в Європі, але й у Латинській Америці. Дійсно, майже 80 років імітації соціальної активності й штучних громадянських організацій відбили в людей бажання та навіть сформували відразу до публічної активності на рівні участі в громадських організаціях. Як наслідок, в Україні практично немає довіри до інститутів, що формують та акумулюють соціальний капітал.

Альтернативне пояснення занепаду соціального капіталу на національному ґрунті полягає також в тому, що суспільство в процесі трансформації стає більш індивідуалістичним. Основними ознаками цього є розпад традиційного сімейного життя та ізоляція індивідів у суспільстві, що збігаються з тими тенденціями, які спостерігаються як в житті посткомуністичної Європи так і в розвинутому світі.

Низький рівень соціального капіталу в посткомуністичних країнах також пов'язаний з поширеністю негативного соціального капіталу, що проявляється в корупції, місництві й злочинності.

Багато громадян не включені в соціальне життя, або включені в нього тимчасово. Вони не готові спільно протистояти викликам з боку корумпованої влади або асоціальних співгромадян. Проте є й певне суспільне розуміння того, що деякі соціальні проблеми необхідно вирішувати за рахунок саме ініціативи громадян. Громадяни ще тільки мають освоювати нові форми прояву соціальної активності, солідарності колективних дій, виявляти свою активність не лише в колі друзів або родичів, підтримувати створення нових громадських організацій,

формувати новий для нас тип культури – культури солідаризму, культури захисту своїх прав і свобод.

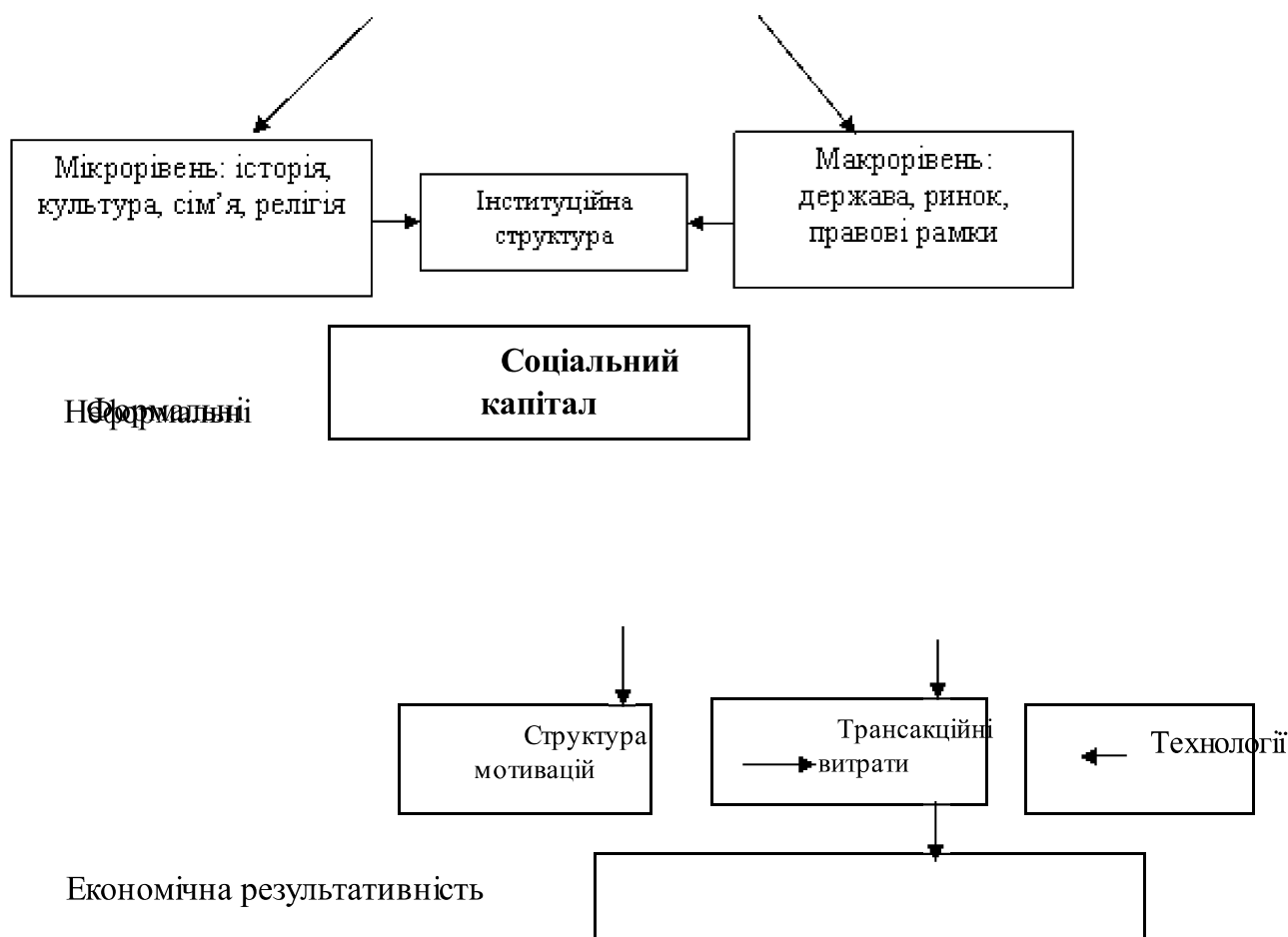
Ґрунтуючись на використанні даних інституту соціології НАНУ, Бова А. виокремлює кілька інтегральних індикаторів соціального капіталу: членство в громадських і політичних організаціях, довіра до формальних організацій та неформальних мереж [9]. Моніторинг таких індикаторів свідчить про зменшення формальної сторони соціального капіталу в Україні, яке проявляється у зниженні довіри до органів державної влади (а отже, і їхньої легітимності) та зменшенні осіб, залучених до громадської активності. Водночас поступово зростає довіра до сім'ї та родичів, колег, Бога, церкви і духовництва, участь у релігійних організаціях та політичних партіях. Подальше збільшення показників соціального капіталу може свідчити про становлення в країні громадянського суспільства [10].

Не варто забувати, наголошує академік Згуровський М., що від початку 90-х років минулого століття саме країни з розвинутою економікою активно розбудовували у себе модель «екологічної економіки» та «економіки знань». Вони почали масово виробляти нові знання, «екосистемні» товари і послуги, а через декілька років ввели до своєї стратегії ще один продуктивний фактор розвитку – соціальний капітал. Тому на сьогодні це країни з добре гармонізованими складовими сталого розвитку: економічною, екологічною і соціальною. Вони найбільшою мірою наблизилися до моделі розумного (Smart) суспільства, що є вищою формою розвитку суспільства, заснованого на знаннях [11].

На тлі глобальних трансформаційних процесів, зниження темпів розвитку світової економіки та проявів інтернаціональної економічної кризи не залишається сумніву щодо необхідності термінових кардинальних перетворень в Україні. На нашу думку, в Україні ще не вичерпаний час скористатись перевагами глобальних зрушень за умови перегляду функціональних факторів національного соціально-економічного зростання. Одним із таких факторів експоненційного зростання, що здатен максимізувати економічні результати країни, на нашу думку, є соціальний капітал.

Як видно на прикладі центрального та східного регіонів Європи, країни, що мають різні рівні забезпечення природними, трудовими та фізичними ресурсами, отримали різні економічні результати. Це пояснюється тим, що, за висловом Р. Путмана, «соціальний капітал подвоює переваги від інвестування у

фізичний та людський капітал». Іншими словами, соціальний капітал дозволяє конструювати модель нового випереджального розвитку за схемою, зображеною на рис. 1 [12].

Рис. 1. Вплив соціального капіталу на результативність економічного розвитку

Отже, економічна функція соціального капіталу, як видно з рис. 1, полягає у зменшенні трансакційних витрат, пов'язаних із формальними механізмами координування, наприклад контрактами і бюрократичними процедурами, що залишається важливою складовою сучасних економік.

Наведені вище міркування дозволяють зробити висновок, що в основі Соціальної стратегії України має стати комплекс заходів, інструментів та механізмів підтримки та стимулювання розвитку соціального і людського капіталу, який має на меті створення оптимальних умов для всебічного розкриття особистості, доступності для неї соціальних благ задля формування конкурентоспроможної національної економіки.

У короткостроковій перспективі (до 2009 р.) основним завданням

Соціальної стратегії України має стати зближення прожиткового мінімуму з мінімальною зарплатою та пенсією. На цьому ж етапі має відбутися фінансування закладів охорони здоров'я та освітніх закладів в обсягах 80-100-процентної необхідності.

У середньостроковому періоді реалізації (2009 – 2015 рр.) головною метою має стати наближення соціальних стандартів в Україні до європейських початку XXI ст. Найбільш пекучою у цей період буде демографічна проблема, спровокована демографічною паузою 90-х років та від'ємними темпами приросту населення. Конвергенція європейських та українських доходів може виступити стримуючим фактором у нарощуванні темпів міграції. Конче важливим на цьому відрізку часу має бути запровадження нового соціального пакета, який зробить народження дитини, її виховання та навчання пріоритетним завданням країни з відповідним бюджетним забезпеченням.

Довгострокова перспектива (2009 – 2025 рр.) передбачає перехід від “наздогоняючої” моделі соціального розвитку до еквівалентної (упродовж періоду 2020 – 2025 рр.), при якій буде встановлений “соціальний кошик” коливань України та країн Європейського Союзу, головна мета якого полягає у тому, щоб створити адекватні чи близькі до адекватних соціальні умови, що дозволить суттєво поліпшити якість людського капіталу в Україні.

Формування соціального капіталу і соціальної згуртованості є для України досить важливим завданням. Конкурентоздатна ринкова економіка неможлива без ефективної плюралістичної демократії, яка в свою чергу, неможлива без соціальної згуртованості населення країни. Без цього, як засвідчує досвід лідерів конкурентоздатності, неможливий і економічний прорив, здатність країни відповісти на глобальні загрози та виклики.

Соціальна згуртованість складається з двох важливих параметрів сучасного демократичного суспільства: рівня «соціальної інклюзивності» (від англ. to include – охоплювати, включати) і рівня розвитку соціального капіталу.

Недолік традиційного підходу до формування економічної політики країн з трансформаційною економікою полягає в тому, що вона не враховує ні важливість першого, ні наявність і вплив другого.

Соціально інклюзивне суспільство реалізує цілеспрямовані заходи для зменшення різного роду соціальних і культурних дискримінацій, звуження небезпечних розривів в майновій диференціації, залучення до соціальної тканини всіх без виключення категорій людей. Звідси, соціальний капітал – це

комплекс суспільних мереж, які підтримуються на основі неформальних цінностей, норм і понять, які поділяють члени соціальних груп і спільнот, що створюють між ними критичну масу довіри і соціальної підтримки, ефект співробітництва і взаємодії.

Соціальний капітал, на наш погляд, необхідно розглядати як особливий суспільний ресурс (капітал), який взаємодіючи з іншими видами капіталу (природним, успадкованим, економічно створеним і людським) в контексті культурних, політичних, інституційних і регуляторних умов, впливає на сталий і динамічний економічний ріст.

За слушним зауваженням академіка Кременя В. «ціна, яку доводиться платити за соціальну роз'єднаність, недовіру й корупцію, вагома й часто не піддається виміру. Разом з тим довіра, обмін інформацією та вміле управління сьогодні сприймаються як найважливіші економічні фактори, що служать – шляхом їхньої ефективної взаємодії – опорою розвитку. Тісно згуртовані структури і підзвітні спільноті об'єднання, їх співпраця може в кінцевому результаті приводити до підвищення ефективності державної влади, сприяти громадянській активності, згладжуванню нерівності, скороченню масштабів соціальної ізоляції й корупції – на благо суспільства, держави і ринку. Розвинутий соціальний капітал особливо важливий у країнах, що пережили конфлікти чи національні трагедії, щоб допомогти суспільству віднайти надійний моральний компас [3].

Отже, аналіз соціального капіталу, рівень його декапіталізації, з'ясування його як продуктивного фактору соціально-економічного розвитку приводить до висновку про необхідність перегляду вектору руху української економіки. Ми поділяємо точку зору академіка Згуровського М. [11], згідно якої з точки зору ресурсної реалізації соціального капіталу, російська модель і модель ЄСП (як визначальна) буде мало перспективною для України. Насамперед тому, що ця модель переважно визначатиметься ресурсо-орієнтованим і ресурсо-енерговитратним характером економіки Росії і меншою мірою – інноваційним, європейським. Тому в ЄСП успішними можуть бути економіки ряду країн СНД, багатих на ресурси і об'єктивно не зацікавлених у пріоритетному розвитку соціального (людського) капіталу. Україна ж у такому альянсі буде позбавлена можливості активно використовувати саме цей, найважливіший для неї капітал для власного розвитку. Їй доведеться розраховуватися з партнерами дешевою робочою силою, екологічними квотами та іншими складовими своєї

національної безпеки. Україні було б доцільно, перебуваючи поза форматом ЄП, продовжувати співпрацю з цією групою країн на взаємовигідній основі.

З іншого боку, копіювання моделі ліберального капіталізму, що домінує у країнах «великої вісімки» і деяких країнах Південно-Східної Азії, також є неперспективним. Хоча ці країни й намагаються швидко адаптуватися до глобальних змін, але їм не під силу подолати головну ваду зазначеної моделі. Вона полягає в безумовній максимізації прибутків на користь обмеженої соціальної групи «господарів життя», а це, у свою чергу, призводить до виснаження природних та соціальних ресурсів, на яких ґрунтується добробут і гуманітарний розвиток людей, а також виживання біологічних видів.

Висновки. Наведені вище думки концентровано можна викласти у наступних тезах: Процес формування національної політики соціально-економічного розвитку потребує обов'язкового врахування важливого параметру сучасного демократичного суспільства – рівня розвитку соціального капіталу.

Соціальний капітал як комплекс суспільних мереж є особливим суспільним ресурсом (капіталом), який в контексті політичних, інституційних і регуляторних умов, впливає на сталий і динамічний економічний ріст. Суспільство з розвинутим соціальним капіталом реалізує цілеспрямовані заходи для зменшення різного роду соціальних дискримінацій, звуження небезпечних розривів в майновій диференціації, залучення до вирішення актуальних соціальних проблем всіх категорій людей.

Щодо подальших досліджень проблеми, окресленої у назві статті, то необхідними повинні бути такі, що спрямовані на визначення особливостей національних джерел і форм соціального капіталу, ролі перерозподільних функцій соціального капіталу в напрямку формування системи соціально-орієнтованого ринкового середовища.

Список літератури

1. Небава М. І. Еволюція поглядів на систематизацію соціального капіталу // 8 с.
2. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? // «День». – 2006. – № 177.
3. Кремінь В. Освіта як соціальний капітал // «День». – 2008 – № 8.
4. Доган М. Ерозія довертя в развитых демократиях // Мироя

экономика и международные отношения. – 1999. – № 5.

5. Патнем Р. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки // *І.* – 2001. – № 21.
6. Патнем Р. Д, Леонарді Р., Нанетті Р. Й. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії. К., 2001.
7. Raiser M., Haerpfer C., Nowotny T., Wallace C. Social capital in transition: a first look at the evidence // European Bank for Reconstruction and Development. Working Paper. 2001. – № 61.
8. Бова А. А. Тінізація суспільних відносин: механізм, передумови, тенденції // *Економічні злочини: попередження і боротьба з ними. Міжвідомчий науковий збірник, т. 25.* К., 2000.
9. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного дослідження // *Економічний Часопис-XXI.* – 2003. – № 5.
10. Інвестування соціального капіталу сприяє формуванню громадянського суспільства [Електронний ресурс] // *Соціальна політика: проблеми, коментарі, відповіді.* – листопад. – 2008. – Режим доступу до журн.: [http:// www.socialpolicy.in.ua](http://www.socialpolicy.in.ua).
11. Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку // «Дзеркало тижня». – 2006. – № 19.
12. Putman Robert. The prosperous community – Social Capital and Public Life // *The American Prospect.* – 2000. – № 13. – P.35– 42.